

UN TEZAU MONETAR DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIII-LEA DESCOPERIT LA PRĂJEȘTI (JUD. BACĂU)

de OCTAVIAN ILIEȘCU
și PAUL ȚĂRĂLUNGA

În toamna anului 1964, câțiva locuitori din satul Prăjești (jud. Bacău) au descoperit pe dealul „Coasta Viei“ un tezaur medieval, alcătuit din monede de aur și de argint, precum și din bucăți informe de argint. Dealul „Coasta Viei“ e situat la est de satul Prăjești și la vest de satul Bogdănești.

Din acest tezaur, prof. Paul Țărălungă din Prăjești a recuperat patru monede bizantine de aur, 52 monede de argint tătărești și două bucăți informe de argint, întregul material recuperat intrînd în colecția muzeului sătesc local, unde se păstrează și astăzi.

La începutul lunii mai 1971, tezaurul de la Prăjești a fost prezentat spre determinare de către arheologul Viorel Găpitanu (Muzeul de Istorie din Bacău) Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei; pe baza însemnărilor luate atunci, s-a redactat nota de față.

Schematic, conținutul tezaurului de la Prăjești se prezintă astfel¹:

I Monede

Imperiul bizantin de Niceea

Ioan al III-lea Ducas Vatatzes (1222—1254)

1. Hiperper AV 21 x 22 mm 3,62 g (54)
2. “ AV 21 x 20 mm 3,50 g (56)
3. “ AV 23 x 22 mm 3,25 g (55)
4. “ AV 24 x 23 mm 4,26 g (53); Rv. c. dr. cruce din patru glo-bule Hoarda de Aur.

Emisiuni nedeterminate

5. Dirhem AR 19 x 16 mm 1,62 g (10) data 6?0 H.
 6. “ AR 19 x 18 mm 1,56 g (11) “ 6?8 H.
 7. “ AR 19 mm 1,56 g (20) “ 670 H.
 8. “ AR 19 x 17 mm 1,60 g (12) “ 67? H.
- Tuda Mangu (1280—1287)
9. Dirhem AR 18 mm 1,35 g (1) data —
- Tula Buga (1287—1290)
10. Dirhem AR 17 mm 1,61 g (5) data 686 H.
 11. “ AR 18 mm 1,66 g (6) “ 686 H.

¹ Numerele din paranteze sînt cele de inventar ale muzeului din Prăjești.

12.	“	AR 18 mm	1,56 g (7)	“	686 H.
13.	“	AR 19 x 18 mm	1,67 g (8)	“	686 H.
14.	“	AR 20 mm	1,61 g (9)	“	686 H.
15.	“	AR 20 x 19 mm	1,56 g (13)	“	—
16.	“	AR 18 x 17 mm	1,55 g (14)	“	—
17.	“	AR 20 x 19 mm	1,65 g (15)	“	—
18.	“	AR 19 x 18 mm	1,59 g (16)	“	—
19.	“	AR 18 mm	1,60 g (17)	“	—
20.	“	AR 19 x 17 mm	1,60 g (18)	“	—
21.	“	AR 20 x 19 mm	1,61 g (19)	“	—

Toctai (1290—1311)

22.	Dirhem	AR 19 x 17 mm	1,59 g (22)	data	— Av. legenda în limba mon-golă
23.		AR 20 x 17 mm	1,65 g (21)	“	— Av. legenda în limba mon-golă
24.	“	AR 19 x 17 mm	1,56 g (32)	“	695
25.	“	AR 18 mm	1,58 g (38)	“	695
26.	“	AR 19 mm	1,59 g (39)	“	695
27.	“	AR 19 x 16 mm	1,55 g (44)	“	695
28.	“	AR 21 x 17 mm	1,65 g (45)	“	695
29.	“	AR 18 mm	1,60 g (46)	“	696
30.	“	AR 19 x 18 mm	1,56 g (36)	“	6??
31.	“	AR 19 x 17 mm	1,57 g (23)	“	—
32.	“	AR 17 x 18 mm	1,55 g (24)	“	—
33.	“	AR 19 x 18 mm	1,65 g (25)	“	—
34.	“	AR 19 x 18 mm	1,65 g (26)	“	—
35.	“	AR 19 x 17 mm	1,68 g (28)	“	—
36.	“	AR 20 x 17 mm	1,55 g (30)	“	—
37.	“	AR 19 x 18 mm	1,66 g (31)	“	—
38.	“	AR 19 mm	1,62 g (33)	“	—
39.	“	AR 20 x 18 mm	1,63 g (34)	“	—
40.	“	AR 20 x 19 mm	1,69 g (35)	“	—
41.	“	AR 20 x 18 mm	1,57 g (37)	“	—
42.	“	AR 20 x 18 mm	1,56 g (40)	“	—
43.	“	AR 18 x 17 mm	1,69 g (41)	“	—
44.	“	AR 18 x 17 mm	1,55 g (42)	“	—
45.	“	AR 18 mm	1,59 g (43)	“	—

Nogai (1295—1300)

46.	Dirhem	AR 18 x 17 mm	1,53 g (2)	“	— Rv. pasăre
47.	“	AR 17 x 16 mm	1,55 g (3)	“	— Rv. pasăre
48.	“	AR 20 x 17 mm	1,65 g (4)	“	— Rv. pasăre

Imitații ale dirhemilor Hoardei de Aur

49.	Dirhem	AR 18 x 17 mm	1,77 g (48)	data	— Rv. sub tamga stea cu șase raze
50.	“	AR 20 x 19 mm	1,65 g (52)	“	— Rv. ca mai sus
51.	“	AR 18 x 17 mm	1,60 g (49)	“	— Rv. ca mai sus
52.	“	AR 19 x 17 mm	1,55 g (47)	“	— Rv. ca mai sus

53.	“	AR 19 x 18 mm	1,55 g (51)	“	— Rv. ca mai sus
54.	“	AR 18 mm	1,01 g (50)	“	— Rv. ca mai sus
55.	“	AR 18 mm	1,11 g (29)	“	—
56.	“	AR 17 x 16 mm	1,07 g (27)	“	—

Bucăți (lingouri) de argint

A. Lingou jumătate de disc, contur neregulat, diametru 33 mm ; 50,64 g

B. Lingou trapezoidal neregulat, lung 25 mm, laț 23 mm la un capăt și 8 mm la capătul opus ; 20,57 g.

Materialul prezentat în lista de mai sus neputînd fi revăzut cu prilejul redactării acestei note, este de la sine înțeles că în clasificarea emisiunilor monetare pot interveni în viitor unele modificări. Cu toate acestea, considerăm că se pot formula de pe acum unele observații de ordin numismatic și istoric nu lipsite de teme.

Astfel, din grupul celor patru hiperperi sau perperi bizantini, un interes deosebit îl prezintă exemplarul înregistrat sub nr. 4 (nr. 53 din inventarul Muzeului din Prăjești). Este o emisiune cu semn distinctiv pe revers (reprezentînd pe Iisus Cristos tronînd), în cîmpul drept, o cruce formată din patru globule. Un exemplar similar — deci avînd pe revers același semn distinctiv și ca atare, aparținînd aceleiași emisiuni a intrat prin 1960 în colecția Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei Române². Despre rolul jucat de hiperperii lui Ioan Vatatzes la Dunărea de Jos s-a scris în mai multe rînduri³, astfel încît nu este cazul să insistăm aici asupra acestui subiect.

Un interes deosebit îl prezintă de asemenea cele 52 monede de argint, dirhemi ai Hoardei de Aur și imitațiile lor. La primul examen, s-au desprins cîteva purtînd date ale hegirei între 670 (660?) și 677 (676?), (nr. 5-8), deci, ar reprezenta emisiuni dintre anii 1261/1262 și 1277/1278. Acești ani corespund cu domniile hanilor Berke (1256—1266) și Mangu Timur (1266—1280), ale căror emisiuni monetare nu au fost semnalate pînă în prezent pe teritoriul țării noastre⁴. O reexaminare atentă a acestor monede va permite verificarea determinărilor preliminare.

Ca și în cazul altor tezaure cunoscute, predomină și în tezaurul de la Prăjești emisiunile hanului Toctai (1290—1311). Lipsesc însă dirhemii cu data 698 H. (1298/1299), ce se întîlnesc frecvent în celelalte tezaure cunoscute, unde ei reprezintă de fapt *terminus post quem* al descoperirilor

2. O. Iliescu, *CreșCol*, 10 1964, p. 324, nr. 222. Francesco Balducci Pegolotti, *La Pratica della mercatura* (operă scrisă pe la 1340), denumeste *perperi latini d'oro a carati 16 1/2* hiperperii de tip Ioan Vatatzes avînd ca semn distinctiv una, două, trei sau patru globule, acestea din urmă dispuse în cruce, cum le prezintă și exemplarul din tezaurul de la Prăjești. Ar urma să atribuim aceste emisiuni imperiului latin de Constantinopol, datîndu-le din anii cca 1230—1261. Cf. Michael F. Hendy, *Coinage and in the Byzantine Empire 1081—1261*, *Dumbarton Oaks*, 1969, p. 250—256.

3. V. în acest sens O. Iliescu, *loc. cit.*, p. 327 ; idem, *Byzantinoslavica*, 26/1, 1965, p. 94—99 idem, *RESEE*, 7, 1969, p. 109—119 ; idem *SCN*, VI, 1975, p. 239—242

4. Ele s-au găsit în săpăturile arheologice de la Bolgar, pe Volga ; S.A. Ianina, *MIA SSSR*, 42, Moscova, 1954, p. 424—484 (v. nota bibliografică publicată de O. Iliescu, *SAO*, II, 1960, p. 305).

respective ⁵ Peste tot însă, dirhemii emiși de Toctai predomină numeric, servind și ca model pentru imitații pe scară largă.

Dirhemii înregistrați la nr. 46—48 aparțin unei serii al cărei emitent pare a fi fost, potrivit unor cercetări recente, emirul Nogai, rival de la un moment dat al hanului Toctai și autoproclamat han al teritoriilor de vest ale Hordei de Aur, inclusiv zona nord-dobrogeană ⁶. Aceleași cercetări au stabilit că atelierul care a bătut dirhemii cu numele lui Nogai, ca han, a funcționat în orașul Isaceea ⁷

Ultima categorie cuprinde imitațiile de dirhemi ai Hoardei de Aur (nr. 49—56). Distingem o primă emisiune, cuprinzând șase exemplare cu același semn distinctiv : pe revers, sub tamga, o stea cu șase raze (nr. 49—54). Dirhemii de imitație din acest grup au greutatea destul de ridicată : între 1,77 și 1,55 g ; valoarea de 1,01 g, înregistrată la exemplarul nr. 54, s-ar putea să fie rezultatul unei erori de cântărire sau de transcriere. În schimb, ultimele două exemplare cântăresc cu mult sub valoarea cea mai de jos a dirhemilor veritabili. Între exemplarele nr. 55 și 56 nu există analogii, ceea ce înseamnă că au proveniențe diferite.

Ținând seama de observațiile de mai sus, conținutul numismatic al tezaurului de la Prăjești se prezintă schematic în modul următor

- 3 ex. hiperperi AV Imperiul de Niceea — Ioan Vatatzes (1222—1254) ;
 1 “ hiperper AV tip Ioan Vatatzes (perperi latini) ;
 1 “ dirhem AR Hoarda de Aur, data 660 ? H. (1261/1262 ?) ; Berke ? (1256—1266) ;
 1 “ “ AR “ “ “ 668 ? H. (1269/1270 ?) ; Mangu Timur ? (1266—1280) ;
 1 “ “ AR “ “ “data 670 H. (1271/1272) ; același han ;
 1 “ AR “ “ 676 ? H. (1277/1278) ; același han ;
 1 “ “ AR “ “ “ “ 683 H. (1284/1285) ; Tuda Mangu (1280—1287) ;
 5 “ dirhemi AR “ “ “ 686 H. (1287/1288) ; Tula Boga (1287—1290) ;
 7 “ “ AR “ “ “ 686 H. (1287/1288) ; același han ;
 2 “ “ AR “ “ “ “ 690 H. (1291) ; Toctai (1290—1311) ;
 5 “ “ AR “ “ “ 695 H. (1295/1296) ; același han ;
 1 “ dirhem AR “ “ “ “ 696 H. (1296/1297) ; același han ;
 1 “ “ AR “ “ “ 696 H. (1296-1297) ; același han ;

5. V. mai jos schema conținutului acestor tezaure.

6. E. Oberländer-Târnoveanu, AIIA — Iași, 32/2; 1985, p. 585—590 ; idem, RRH, 26/3, 1987, p. 258.

7. Aceleași trimiteri.

- 15 " dirhemi AR " " 696 H. (1296/1297); același han.
 3. " dirhemi AR " " " 695 — 698 H. (1295—1299)
 Nogaî (1295—1300);
 6 " imitații de dirhemi Rv. stea sub tamga;
 2 " " " " alte tipuri
 56 ex.

Cit privește cele două bucăți (lingouri) de argint, notăm că folosirea unor asemenea mijloace de schimb era de uz curent pe întregul teritoriu controlat de Hoarda de Aur, din a doua jumătate a secolului al XIII-lea și pînă la mijlocul secolului al XV-lea; unitatea ponderală care servea la cîntărirea argintului în lingouri de forme regulate — ca în tezaurul de la Uzumbair⁸ — sau în bucăți informe se numea *sommo*⁹, documente genoveze din veacul al XIV-lea semnalînd și existența unor etaloane locale, un *sommo ad pondus Chili* ca și un *sommo ad pondus de Licostomo*¹¹. Argintul în lingouri a constituit un mijloc de plată și în cadrul relațiilor internaționale ale țărilor române, ca în cazul ofertei de despăgubiri de război, adresată în 1330 de Basarab I lui Carol Robert¹² sau al împrumutului acordat în 1387 de Petru I lui Vladislav Jagello¹³. Unitățile de măsură cu care se determina greutatea lingourilor de argint erau, firește, diferite și ca denumire, și ca valoare ponderală, marca, în relațiile dintre Țara Românească și regatul Ungariei, sommo în comerțul practicat în aria nord-pontică, rubla și grivna în relațiile dintre Moldova și Polonia ori Lituania.

Tezaurul de la Prăjești aparține unui orizont de astfel de izvoare numismatice și arheologice ieșite la iveală relativ recent. În ordinea cronologică a prezentării lor, vom aminti în primul rînd tezaurul găsit în 1921 la Oțeleni (com. Deleni, jud. Iași), alcătuit din hiperperi de aur, dirhemi ai Hoardei de Aur → inclusiv imitații și bijuterii de argint; a rămas necunoscut aproape patru decenii¹⁴, fiind publicat integral abia în 1964, cînd a prilejuit inaugurarea cercetărilor românești dedicate emisiunilor monetare ale Hoardei de Aur¹⁵. Cum din 1964 pînă azi, aceste cercetări au înregistrat progrese remarcabile, redăm mai jos o schemă revizuită a monedelor componente

8. O. Iliescu și G. Simion, RESEE, 2, 1964, p. 217—228.

9. Unitate ponderală echivalentă cu 198 g; O. Iliescu, RRH, 12, 1973, p. 133—134.

10. Geo Pistarino, *Notai genovesi in Oltremare. Alti rogati a Chilia da Antonio di Ponzio* (1360—61) Genova, 1971, s.v. *commo*, în indice.

11. Silvana Raiteri, în Giovanna Balbi, Silvana Raiteri, *Notai genovesi in Oltremare. Alti rogati a Caffa e a Licostomo (sec. XIV)*, Genova, II, doc. nr. 8, 9, 10.

12. O. Iliescu, SMIM, V, 1962, p. 133—150.

13. O. Iliescu, RRH, 22, 1973, p. 123—138.

14. O. Iliescu, SCN, III, 1960, p. 270—271.

15. O. Iliescu, ArhMold, II—III, 1964, p. 363—407.

- 1 ex. hiperper AV Imperiul de Niceea — Ioan Vatatzes (1222—1254)
(2)¹⁶
- 1 “ AV tip Ioan Vatatzes (perperi latini) (1);
- 1 “ dirhem AR Hoarda de Aur, data 683 H. (1284/1285), Tuda Mangu (1280—1287) (3);
- 8 “ dirhemi AR “ 686 H. (1287/1288), Tula Buga (1287—1290).
- 1 “ dirhem AR 690 H. (1291), Toctai (1290—1311) (17);
- 32 “ dirhemi AR “ “ “ 690 H. (1291), același han (18—49).
- 5 “ “ AR “ “ “ 691 H. (1291/1292), același han (50—53, 80);
- 4 “ “ AR “ “ 695 H. (1295/1296), același han (54—56, 61);
- 18 “ “ AR “ “ 698 H. (1298/1299), același han (62—69);
- 5 “ “ AR “ “ 695—698 H. (1295—1299), Nogai (1295—1300), (12—16);
- 4 “ imitații de dirhemi Rv. sub tamga cifra 5 (57—60);
- 12 “ “ “ “ alte tipuri (81—92)
- 92 ex.

Determinarea emisiunilor lui Nogai, atribuite anterior lui Tula Buga (nr. 12—16) și a imitațiilor cu cifra 5 sub tamga (nr. 57—60) se datorează cercetărilor întreprinse în ultima vreme de Ernest Olberländer Târnoveanu¹⁷

Al doilea tezaur, deși descoperit probabil în 1908, la Calopăru (jud. Dolj) și achiziționat încă din 1956 de Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei Române (întreg. 1298/1956, azi la Muzeul Național)¹⁸, cuprinde 35 dirhemi de argint emiși de Hoarda de Aur, potrivit schemei următoare

- 1 ex. dirhem AR, data 690 H. (1291), Toctai (1290—1311);
- 4 “ dirhemi AR, “ 691 H. (1291/1292), același han;
- 8 “ “ AR, “ 695 H. (1295/1296), “ “
- 7 “ “ AR “ 696 H. (1296/1297), “ “
- 3 “ “ AR “ 696 H. (1296/1297), “ “
- 12 “ “ AR, “ 698 H. (1298/1299), “ “
- 35 ex.

La descoperirile de mai sus, se adaugă marele complex de tezaure monetare și arheologie găsite în anii 1962 și 1963 pe dealul Uzumbair, com. Mihail Kogălniceanu (jud. Tulcea)¹⁹. Schematic, cele șapte tezaure au laolaltă următorul cuprins

75 ex. hiperperi AV Imperiul de Niceea. Ioan Vatatzes (122—1254) (probabil printre ei și perperi latini, după Pegolotti);

16. Numerele din paranteze trimit la catalogul tezaurului; v. nota precedentă.

17. V. nota 6.

18. O. Iliescu, SCN, III, p. 271.

19. O. Iliescu și G. Simion, *op. cit.* în nota 8.

4 " hiperperi AV Imperiul de Niceea, Theodor II Lascaris (1254—1258);

4 " " AV Imperiul bizantin, Andronic II (1282—1295);

12 " " AV Imperiul bizantin, Andronic II și Mihail IX (1295—1320) ²⁰;

23 439 ex. dirhemi AR Hoarda de Aur, emisiuni de la hanii Tuda Mangu (1280—1287), Tula Buga (1287—1290), Toctai (1290—1311), Nogai (1280—1300), singur sau împreună cu fiul său, Ceaka ²¹; 23634 ex.

imitații ale dirhemilor Hoardei de Aur și falsuri;

Împreună cu monedele de mai sus, s-au mai găsit

92 lingouri de argint în formă de bare;

11 lingouri de argint de forme neregulate;

5 obiecte de podoabe (brățări, inele, AV., AR. metal comun);

6 vase, trei de aramă, trei de ceramică ²².

Un studiu complet al acestui complex de tezaure nu a fost încă întreprins; cu siguranță el va aduce lumini noi în domeniul numismaticii bizantine și mongole.

Din compararea tezaurului de la Prăjești cu celelalte reprezentând același orizont arheologic, se desprind atât analogii, cât și deosebiri. Dacă analogiile privesc categoriile de monede — hiperperi de aur, împreună cu dirhemi de argint — sau prezența unor lingouri de argint, în schimb, dacă ne vom referi numai la emisiunile Hoardei de Aur, apare o deosebire însemnată: lipsa în tezaurul de la Prăjești a dirhemilor bătuți de Toctai la Qrim în 698 H. (1298/1299), emisiune bine reprezentată în toate celelalte tezaure:

Toate aceste tezaure au fost îngropate, foarte probabil, la începutul anului 1300, ca urmare a tulburărilor provocate în spațiul istro-pontic de războiul civil între hanul uzurpător Nogai și hanul legitim Toctai, război încheiat cu înfrângerea și uciderea celui dintâi ²³.

Evident, rămâne ca în viitor, cercetările întemeiate pe o reexaminare directă a tezaurului de la Prăjești să aducă completări sau eventuale rectificări în legătură cu datele expuse în nota de față.

• 20. Inițial, au fost identificate și emisiuni de la Andronic II și Andronic III, asociați (1325—1327) la o verificare ulterioară, Ernest Oberländer Târnoveanu a constatat că monedele respective sînt hiperperi purtînd numele lui Andronic II și al lui Mihail IX.

21. E. Oberländer Târnoveanu, RRH, 26, 1987, p. 246.

22. V. mai sus, nota 8.

23. Despre aceste împrejurări, v. E. Oberländer Târnoveanu, RRH, 26, 1987, 245—258.

UN TRÉSOR MONÉTAIRE DE LA FIN DU XIIIe SIÈCLE
DÉCOUVERT À PRAJEȘTI (DÉP. DE BACĂU)

Résumé

En 1964, on a trouvé à Prăjești (département de Bacău) un trésor datant du Moyen Âge et composé de pièces de monnaies et de fragments de lingots d'argent. De ce trésor, le professeur Paul Țaralungă a pu récupérer, pour les collections du musée de Prăjești un nombre, de 56 pièces de monnaies et deux fragments de lingots à savoir :

3 ex. hyperpères d'or de l'empire de Nicée, émis par Jean Vatatzes (1222-1254) ;
1 ex. hyperpère d'or de ce même type, classifié par Pegolotti dans la catégorie des *perperi latini* ;

44 ex. dirhems d'argent, frappés par des khans de la Horde d'Or dans la seconde moitié du XIIIe siècle (Berkè ? 1256—1266), 1 ex. ; Mangou Timour (? 1266—1280), 3 ex. ; Tuda Mangou (1280—1287), 1 ex. ; Toula Bougha (1287—1290), 12 ex. ; Toktai (1290—1311), 24 ex. et Nogai (1295—1300), 3 ex.

8 ex. imitations des dirhems de la Horde d'Or

Les fragments de lingots d'argent pèsent l'un 50,64 g, l'autre 20,57 g.

Le trésor de Prăjești appartient à un horizon archéologique qui comprend également les trésors découverts à Oțeleni (département de Iași), Calopârșu (département de Dolj) et Mihail Kogălniceanu (département de Tulcea). Tous ces trésors ont été enfouis en 1300, à la suite des troubles provoqués par la guerre civile entre les khans Nogai et Tokhtai, terminée par la défaite et la mort de Nogai.

Fig. 1. Monede emisiuni ale Imperiului bizantin de la Niceea de Ioan al III-lea
Ducas Vatatzes (1222—1254).

Fig. 1. Monnaies émissions de l'empire byzantine de Nicée par Ioan III Ducas
Vatatzes (1222—1254).

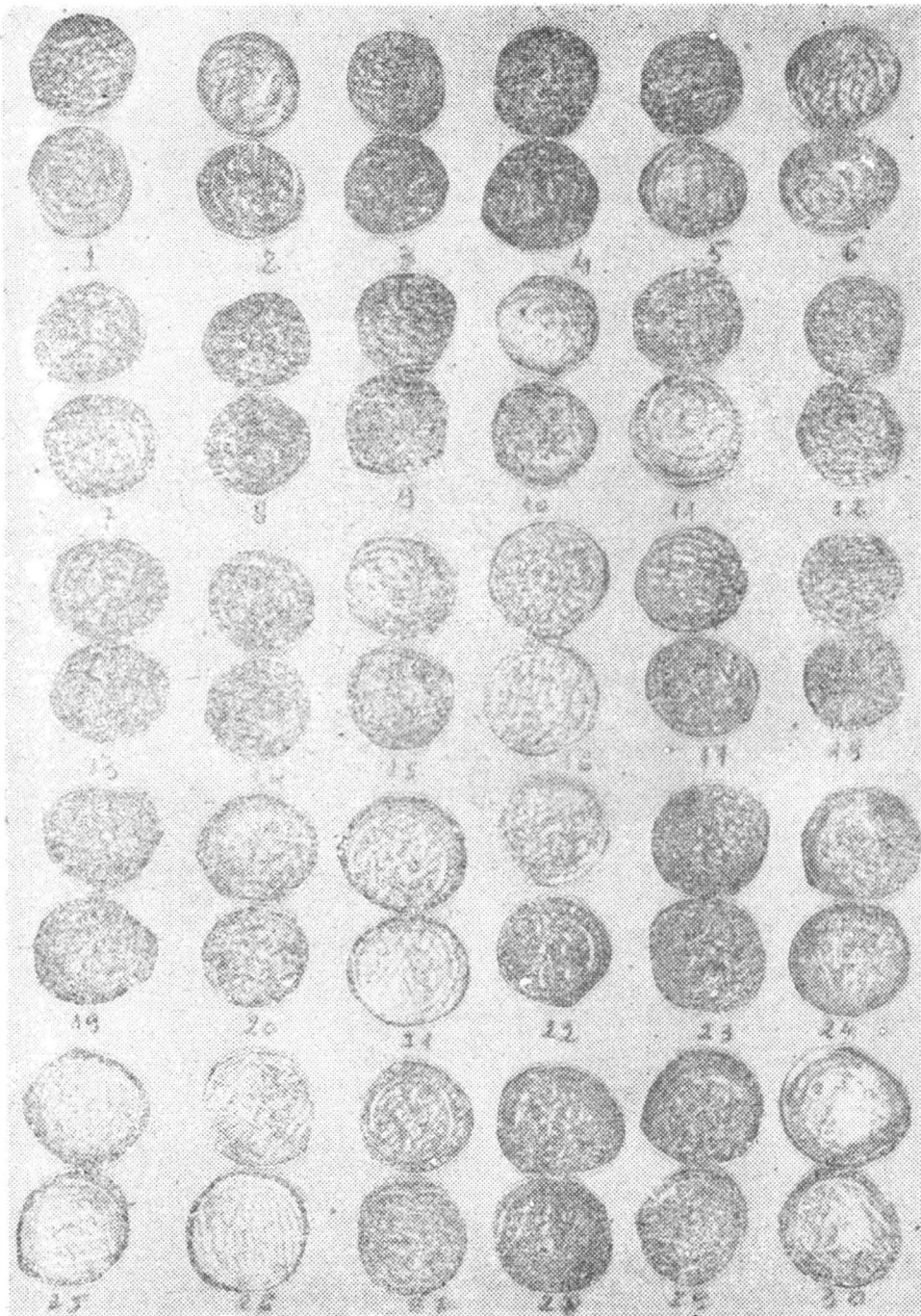

Fig. 2. Monede emisiuni ale Hoardei de Aur (sec. XIII)
Fig. 2. Monnaies émisions de la Horde d'Or (XIII-e siècle)

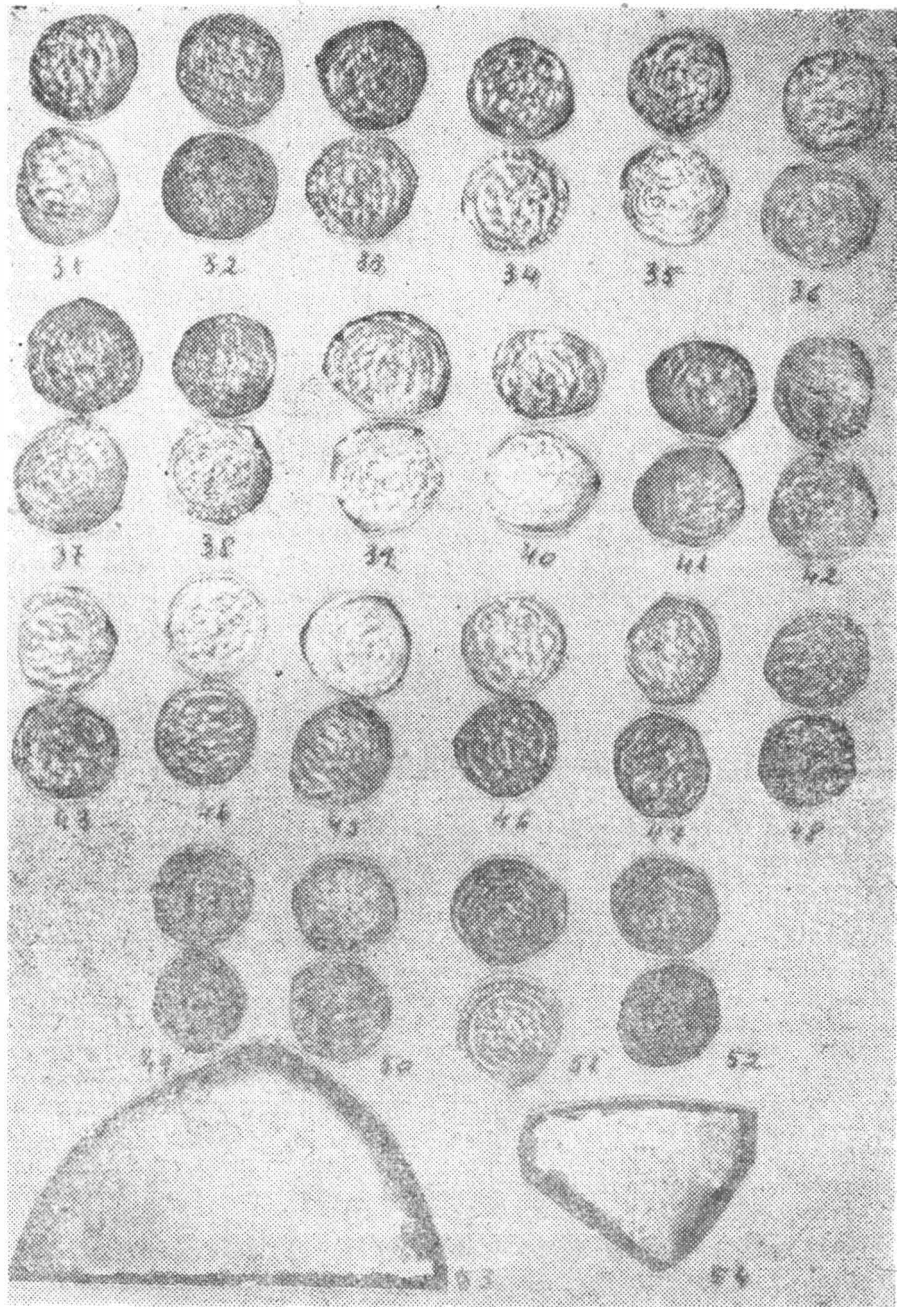

Fig. 3. Monede și lingouri din argint, emisiuni ale Hoardei de Aur (sec. XIII).
 Fig. 3. Monnaies et lingots d'argent, émission de la Horde d'Or (XIII-e siècle).